

SRBIJA

SITUACIJA U ZEMLJI I RADNA STRATEGIJA REF-a

1. Podaci o zemlji:

Stanovništvo¹: 8.150.000, od čega je 56,8% gradsko stanovništvo. Veličina kohorte na uzrastu od 7 godina trenutno je oko 86.000, a poslednjih godina je opadala za oko 1100 godišnje.

Prihod: *per capita* BDP iznosi US\$2620 i od 2000. je u ubrzanom porastu (skoro 5% godišnje). Srbija prima relativno veliku pomoć, koja je 2003. iznosila US\$146 *per capita*.

Procenat BDP-a koji odlazi na obrazovanje 2004. godine je skočio na 3.5%, sa rekordno niskih 2.5% u 2000. Ipak, još uvek ne dostiže 4.4% iz 1997. i nalazi se ispod nivoa koji bi odgovarao nivou prihoda zemlje.

Romsko stanovništvo u Srbiji (zvanično i nezvanično)

Podaci o stanovništvu iz Popisa 2002. beleže 108.000 romskih stanovnika. Nezvanične procene nevladinih organizacija dosežu do 800.000, ali i vladin sektor i institucije građanskog društva trenutno koriste konsolidovanu procenu od 450-500.000 Roma u Srbiji. Ovaj broj predstavlja oko 6,2% ukupnog stanovništva. Na osnovu ove procene, veličina Romske kohorte od 7 godina starosti trenutno se procenjuje na 10.000. Nesigurnost u vezi demografskih podataka u Srbiji dodatno je povećana mobilnošću stanovništva tokom devedesetih godina, sa kretanjem izbeglica u svim pravcima. Romske izbeglice uglavnom su stizale u Srbiju ali onda nisu registrovane. Posle 2000. godine, i nekoliko desetina hiljada Roma koji su u zapadnim zemljama tražili azil vraćeni su u Srbiju, dodatno povećavajući brojnost populacije. Romsko stanovništvo se u Srbiji dakle sastoji od: (i) Roma starosedeoaca, koji govore romski i/ili srpski ili, u nekim slučajevima, mađarski jezik; (ii) izbeglica i interno raseljenih lica, koja govore romski i/ili srpskohrvatski ili, u velikom procentu, albanski jezik, i (iii) povratnika, koji govore romski i/ili jezike EU.

Pedeset procenata Roma živi u 573 romska naselja, raštrkana širom Srbije, sa najvećom koncentracijom oko Beograda, u Vojvodini i jugositočnoj Srbiji (v. mapu u Prilogu). Oko 300 ovih naselja je u gradskim područjima a ostatak u prigradskim ili seoskim područjima; 44% su mahale i nehygijenska naselja, dok je samo 11% naselja

¹ Podaci su dobijeni iz Popisa stanovništva u Srbiji bez Kosova 2002. godine

razvijeno. Romska naselja suočavaju se sa preprekama vezanim za legalizaciju i, u gradskim naseljima, planovima za raseljenje.²

Po novijim procenama, Romi su znatno siromašniji od ukupnog stanovništva Srbije. Na osnovu skorašnjih indeksa Svetske banke, oko 60.5% romskog stanovništva smatra se «veoma siromašnim», u odnosu na 6.1% ukupnog stanovništva. Kada se ovi brojevi prilagode da predstavljaju i dubinu siromaštva, jaz postaje još veći. Među siromašnim Romima posebno ugroženi su žene i deca, a siromaštvo je znatno veće u većim domaćinstvima i domaćinstvima predvođenim ženama. Siromaštvo je takođe u snažnoj korelaciji za obrazovnim statusom i zaposlenošću «glave» domaćinstva. Romi imaju znatno više stope nezaposlenosti nego ne-Romi u svim starosnim grupama i na svim nivoima obrazovanja, sa stopama koje su i do 2.5 puta veće od opšteg proseka u starosnoj grupi od 35-44 godine. Čak i zaposleni Romi su ugroženiji, sa samo 20% stalno zaposlenih glava romskih domaćinstava, u odnosu na 60% u opštem stanovništvu. Romi su nesrazmerno više prisutni u nekvalifikovanim poslovima (koje obavlja 90% zaposlenih Roma), kao i u sezonskim i poslovima sa skraćenim radnim vremenom. Nezaposlenost je takođe znatno viša među Romima svih obrazovnih nivoa, što ukazuje na to da se Romi suočavaju sa ozbiljnim preprekama u realizaciji dobiti od obrazovanja, čak i u relativno malobrojnim slučajevima kada imaju stečeno srednje i više ili visoko obrazovanje. Konačno, Romi snose četiri puta veći rizik od hroničnih oboljenja i bolesti nego ukupno stanovništvo.

2. Politička i društvena situacija

Struktura, mandat i finansiranje Vlade

Sadašnja Vlada Srbije formirana je u februaru 2004. Vlada je manjinska (raspolaze sa 101 od 250 poslaničkih mesta), sastavljena od predstavnika tri političke grupacije konzervativnog centra: Demokratske stranke Srbije, stranke G 17 plus i koalicije Srpskog pokreta obnove i Nove Srbije. Vlada zavisi i od glasova pripadnika opozicionih stranaka i podržava je Socijalistička partija Srbije. Resorna ministarstva su raspoređena među članovima koalicije, a više rukovodstvo (ministri i zamenci) datih ministarstava po pravilu pripadaju istim strankama.

Srpska Vlada od 2001. sprovodi program fiskalnog i strukturnog prilagođavanja, što je pozitivno uticalo na ukupan ekonomski rast. Ovaj program snažno podržava međunarodna zajednica uključujući MMF, Svetsku banku i druge partnere. Jedan od ključnih oslonaca programa predstavlja smanjenje udela vlade u privredi, obzirom na činjenicu da Srbija još uvek ima najveći javni sektor u regionu. Ovo je postizano strogim programom fiskalne reforme, sa rezultirajućim prelaskom sa deficita od -3% BDP-a u 2003. na pozitivno stanje (štednja) od 2.5% BDP-a očekivano u 2006. To je postignuto kombinacijom uvećanih prihoda, uključujući uvođenje PDV-a u 2005., i smanjenja rashoda (rashodi su smanjeni za skoro 4 procenta tokom ovog perioda, sa najvećim padom u transferima i subvencijama, ali i smanjenjima Vladinog troška na plate).

² *Romska naselja, uslovi života i mogućnosti integracije Roma u Srbiji*, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i Centar za istraživanje etniciteta, Beograd, 2002.

Obzirom da je sveukupna tražnja u privredi i dalje visoka, što dovodi do znatnog pritiska na spoljne račune Srbije, finansijska politika Vlade će najverovatnije i dalje biti restriktivna, sa povećanjima prihoda uglavnom usmerenim na ušteđevinu a sa samo malim povećanjem javnih ulaganja. U ovakvoj sredini, biće veoma malo prostora za nove programe koji ne bi zahtevali smanjenja u drugim delovima budžeta. Može se očekivati da će obrazovanje, sa visokim udelom na platnom spisku Vlade, i dalje biti pod pritiskom zarad povećanja efikasnosti.

Srbija trenutno ima veoma centralizovanu strukturu vlasti, i u pogledu finansiranja i u pogledu odgovornosti. Opštinama i gradovima tek treba da budu date veće nadležnosti za pružanje usluga i vlasništvo javnih dobara (kao što su škole ili bolnice). Usled toga, udeo lokalnih prihoda u BDP-u je nizak – oko 6%. Najveći deo ovih sredstava (80%) prenosi se od centralnih vlasti, a pola te sume podleže Zakonu o raspodeli transfernih sredstava iz budžeta Republike Srbije i učešću opština, gradova i grada Beograda u porezu na zarade u 2006. godini, koji je rezultat izrazito političkih nagodbi. Najviše zbog ovakvog sistema, postoji velika neujednačenost u *per capita* prihodima opština, pri čemu najbogatija četvrtina dobija više nego duplo *per capita* prihoda najsiromašnije četvrtine, dok četiri grada primaju više nego duplo *per capita* prihoda najbogatije četvrtine opština. Trenutno se vode rasprave i o reformi finansija lokalnih samouprava i o uvećanju njihovih odgovornosti. Obzirom na neravnopravnosti u sadašnjem sistemu, postoji opasnost da se siromašne zajednice sa visokim udelom Roma u stanovništvu sa uvećanim zaduženjima nađu u još težem položaju.

Odgovornost za obrazovanje (administrativno-politička)

Ministarstvo prosvete i sporta (MPS) je zaduženo za celokupan obrazovni sistem, od predškolskog nivoa do univerziteta, i za opšte i za stručno obrazovanje. U pokrajini Vojvodini, određena administrativna, inspeksijska i organizaciona ovlašćenja za obrazovanje nosi Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje, koji predstavlja deo Vlade Vojvodine. Kada je reč o obrazovanju na jezicima nacionalnih manjina, Nacionalni manjinski saveti (pa tako i Nacionalni savet za romsku nacionalnu manjinu) imaju ingerencije za odobravanje kurikuluma i udžbenika u oblastima od posebne važnosti za njih.

Ministar i deo višeg rukovodstva ministarstva pripada manjoj političkoj stranci koja je u koaliciji sa vladajućom Demokratskom strankom Srbije. Sekretar Sekretarijata Vojvodine je predstavnik Demokratskog saveza vojvođanskih Mađara, dok se pokrajinska Vlada sastoji od koalicije u kojoj je Demokratska stranka (koja je na republičkom nivou u opoziciji). Razlika u vladajućim koalicijama na nivou Srbije i Vojvodine mogu postavljati dodatni izazov za vođenje srednjoročne i dugoročne obrazovne politike. Sadašnji Ministar je drugi po redu Ministar prosvete u toku mandata ove vlade.

Ni Ministarstvo ni Sekretarijat nemaju odsek za manjine ili Rome; u Ministarstvu je zaposlen jedan savetnik romske nacionalnosti.

Zastupljenost Roma u Vladi/Skupštini

U Srbiji postoji 18 registrovanih političkih stranaka Roma, od čega su 3 aktivne (Unija Roma Srbije, Socijaldemokratska partija Roma Srbije–Sloga i Kongresna romska partija), ali nijedna nema svoje predstavnike u skupštini ili vladi. Ovim strankama nedostaje političko iskustvo i njihove aktivnosti su niskog intenziteta, tako da Romi retko glasaju za njih. Romskih predstavnika, međutim, ima u nekoliko opštinskih veća.

Odgovornost za romska pitanja i Dekadu

Sadašnji Nacionalni koordinator za Dekadu Inkluzije Roma je pomoćnik Ministra za ljudska i manjinska prava, u Ministarstvu na nivou Državne zajednice Srbije i Crne gore, koje nema direktnih veza sa Vladom Srbije. Pri ovom Ministarstvu postoji Sekretarijat za strategiju za Romsku in, sa osobljem od 2-3 osobe. Na nivou Vlade Srbije, uspostavljen je Savet za nacionalne manjine³, u kojem se nalaze i predstavnici Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine i koji služi i kao kontakt sa Predsednikom Vlade. Većina aktivnosti vezanih za Dekadu koordiniraju se u bliskoj saradnji Nacionalnog koordinatora, Romskog sekretarijata, Predsednika Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine i sekretara Vladinog Saveta za nacionalne manjine, takođe uključujući radne grupe za 4 akciona plana Dekade, gde su u značajnoj meri predstavljene romske NVO.

Pri Vladi Vojvodine, Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova je nedavno takođe oformio Kancelariju za inkluziju Roma, kao i Pokrajinski savet za integraciju roma sa ciljem koordinacije aktivnosti vezanih za Dekadu.

Grad Beograd uspostavio je Koordinacioni centar i Savet za uključivanje Roma. Mnoge opštine u Srbiji angažuju koordinateure za romska pitanja.

Trenutno ne postoje jasni podaci o finansiranju Dekade Roma.

Status u ključnim međunarodnim i regionalnim partnerima – EU, OECD, itd.

Srbija je trenutno član jedino Saveta Evrope i Ujedinjenih nacija – u oba slučaja, readmisija posle '90ih godina dogodila se rano u 2000im.

Za Srbiju je proces pridruživanja EU u početnoj fazi: studija o izvodljivosti odobrena je na proleće 2005., a pregovori su započeti u jesen iste godine. Za proces pridruživanja postoji nekoliko preduslova, uključujući saradnju sa Tribunalom za ratne zločine u Hagu. Srbija još ne učestvuje u EU organizacijama (izuzev Pakta za stabilnost) i još se ne kvalifikuje za EU obrazovne programe osim Tempus-a. Fondovi Evropske unije su na raspolaganju kroz poseban program, CARDS, koji se sprovodi preko Evropske agencije za rekonstrukciju.

³ Savet se sastoji od Ministara na čelu Ministarstava relevantnih za pitanja nacionalnih manjina i od predsednika nacionalnih saveta, sekretara, i dve dodatne osobe. Savetom predsedava Predsednik Vlade.

Status Srbije će se suočiti sa dodatnim izazovima u bliskoj budućnosti: pitanje nezavisnosti Kosova i razdvajanja Državne zajednice Srbije i Crne gore rešavaće se već tokom 2006.

Politička opozicija – sastav, struktura i odnos prema romskim pitanjima

U Skupštini Srbije predstavljene su tri ključne opozicione partije – desno orijentisana Srpska radikalna stranka (koja je tokom '90ih učestvovala u vlasti i smatrala se odgovornom za ratove u bivšoj Jugoslaviji) sa 80 poslanika, Demokratska stranka (koja je učestvovala u Vladi 2000-2004. i trenutno je većinska stranka u vladajućoj koaliciji Vojvodine, kao i u oko 50% opština, i kojoj pripada sadašnji Predsednik Srbije) sa 33 poslanika, i levo orijentisana Socijalistička partija Srbije (koja je do 2000. dugi niz godina bila vladajuća i koja trenutno podržava manjinsku vladu) sa 22 poslanika. Većina pripremljenih aktivnosti za Dekadu, uključujući razvoj akcionih planova, organizovane su i koordinirane tokom mandata Demokratske stranke, pa tako još uvek postoji određena posvećenost integraciji Roma među članovima ove stranke, vidljiva i na opštinskom nivou. Srpska radikalna stranka važi za nacionalističku desničarsku partiju, ali aktivna anti-romska politika nije uočljiva na njihovom planu.

Pravni status – zakoni protiv diskriminacije, njihovo poštovanje i sprovođenje

Srbija i Crna gora podleže sledećim međunarodnim propisima: Povelji o građanskim i političkim pravima UN, Međunarodnoj konvenciji o uklanjanju svih formi rasne diskriminacije (ICERD), Konvenciji o uklanjanju svih formi diskriminacije protiv žena i UNESCO Konvenciji protiv diskriminacije u obrazovanju. Na domaćem nivou, međutim, još uvek ne postoje opšti propisi protiv diskriminacije. Zakon protiv diskriminacije je pripremljen ali još nije predat Skupštini. Tekst ovog zakona, koji pruža efektivnu zaštitu protiv diskriminacije, priredio je Institut za uporedno pravo. Stručni komitet Saveta Evrope izrazio je pozitivno mišljenje o njegovom nacrtu, ali još uvek nedostaje institucionalna inicijativa za njegovo predavanje Skupštini.

Jedan stav Zakona o osnovama sistema obrazovanja (2003., član 46) bavi se sprečavanjem diskriminacije u obrazovanju, ali podaci o redovnosti i efektivnosti njegove primene nisu dostupni.

2.6. Institucije građanskog društva

Struktura romske zajednice – tradicionalna, građanska i politička

U Srbiji postoji skoro 300 registrovanih udruženja građana koje se bave romskim pitanjima. Većina ovih organizacija, međutim, nije aktivno angažovana već samo registrovana. Zapravo su dve vrste udruženja građana u romskoj zajednici: (i) tradicionalna *kulturna i umetnička udruženja* – organizacije zasnovane na romskom etnicitetu, koje postoje od 1930ih; i (ii) *stručne projektno orijentisane organizacije*. Tokom '90ih, paralelno sa razvojem NVO sektora i uglavnom uz podršku Instituta za otvoreno društvo, određeni broj kulturnih i umetničkih udruženja počeo je aktivnosti na

projektima sa ciljem rešavanja romskih problema. U isto vreme počele su da funkcionišu stručne nevladine organizacije koje su se bavile romskim pitanjima na nivou projekata. Do danas je razvijeno oko 30 takvih ekspertskih projektno orijentisanih organizacija koje se bave romskim pitanjima.

Kao najznačajnija romska politička organizacija, Nacionalni savet romske nacionalne manjine osnovan je 2003., na osnovu odredbe saveznog Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. Članovi su izabrani od strane zakonom određenih elektora. Ovo telo predstavlja romsku zajednicu i učestvuje u donošenju odluka koje se tiču upotrebe jezika i pisma, obrazovanja, informacija i kulture. Nacionalni savet ima 35 članova, Predsednika, 3 Zamenika, Izvršni odbor od 6 članova i Predsednika i Odbore za obrazovanje, stanovanje, kulturu, socijalnu zaštitu, zdravstvo, političku participaciju, nevladine organizacije, zapošljavanje, raseljena lica i povratnike. Mandat saveta traje 4 godine (do juna 2007), ali su izbori mogući i ranije.

Nedavno je i na nivou Vojvodine uspostavljen Savet za integraciju Roma.

Romska inicijativa i ukupno stanje romske zajednice

Tokom 1990ih razvijen je veliki broj pilot projekata i ta iskustva su poslužila za započinjanje sistematskog planiranja. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava iniciralo je neke od prvih sistemskih aktivnosti kroz podršku razvoju Nacrta strategije za integraciju i davanje novih ovlašćenja Romima, sa aktivnim učešćem nevladinih organizacija koje se bave romskim pitanjima. Nakon toga, nevladine organizacije i Nacionalni savet romske nacionalne manjine učestvovali su u izradi akcionih planova za Dekadu Roma, koju je Vlada Republike Srbije usvojila 27. januara 2005. Ozbiljne sistemske aktivnosti, međutim, još nisu započete.

Tokom 2005., na osnovu inicijative i podrške Centra za prava manjina, nevladine organizacije koja se bavi pitanjima Roma, ustanovljena su tri ekspertska odbora za obrazovna pitanja, zapošljavanje i zdravstvenu negu Roma, sa ciljem praćenja i podrške državnim institucijama u sprovođenju akcionih planova za Dekadu. Ovi odbori se sastoje od 22 predstavnika nevladinih organizacija.

U oktobru 2005. oformljena je Liga za Dekadu radi doprinošenja realizaciji i efikasnom sprovođenju akcionih planova u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, zdravstva i stanovanja. Ligu čine predstavnici niza nevladinih organizacija (Fond za Otvoreno Društvo, Centar za prava manjina, Dečji romski centar, Građanske inicijative, Jugoslovensko udruženje za kulturu i obrazovanje Roma, Yurom centar) i Nacionalnog saveta za romsku nacionalnu manjinu.

Ostali ključni akteri građanskog društva i odnosi prema Romima

Tokom '90ih, u kontekstu raspada bivše Jugoslavije i ratova u Hrvatskoj i Bosni, u Srbiji se pojavilo dinamično građansko društvo, uglavnom kao opozicija srpskoj vlasti i njenoj politici tokom '90ih. Prioritetne oblasti za građanski sektor tokom Miloševićeve vladavine jasno su bile vezane za sporove u unutrašnjoj politici, borbu protiv nacionalizma i ksenofobije usmerene protiv drugih naroda bivše Jugoslavije i za pomoć u prihvatanju priliva izbeglica. U tom periodu, aktivnost institucija građanskog društva bila je usmerena na ljudska prava, anti-ratnu delatnost, mir i rešavanje sukoba, kao i na obrazovanje za demokratiju. Romska pitanja bila su u senci dramatičnih događaja vezanih za ratove i retko su otvarana. Tek su posle 2000., paralelno sa razvojem romskog NVO sektora, humanitarne, mirovne, izbegličke i NVO fokusirane na ljudska prava, skrenule svoju pažnju na romska pitanja.

Danas se značajan deo građanskog društva bavi borbom protiv diskriminacije Roma, podržavanjem integracije Roma i pružanjem humanitarne i pravne pomoći izbeglim i interno raseljenim Romima.

3. Obrazovni sistem

Struktura rukovođenja

Obrazovnim sistemom rukovodi Ministarstvo prosvete i sporta i Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje Vojvodine, kome je delegiran deo organizacionih i rukovodstvenih zadataka od 2002. Pored ovih, postoje i dve nedavno uspostavljene institucije (Zavod za unapređenje obrazovanja i vaspitanja i Zavod za vrednovanje) sa nadležnostima za razvoj obrazovanja utvrđenim Zakonom (2003. i 2004.), kao i jedna institucija za Vojvodinu – Pedagoški zavod Vojvodine. Državne institucije za unapređenje obrazovanja na republičkom nivou nemaju odseke ni savetnike za manjinsko ili romsko obrazovanje, ali Pedagoški zavod Vojvodine za svoj glavni cilj ima razvoj manjinskog, pa i romskog, obrazovanja i ova institucija često preuzima koordinatorsku ulogu sa Nacionalnim savetima manjina. Po Zakonu iz 2004., jedno od glavnih strateških tela zaduženo za utvrđivanje kurikuluma i standarda u svim značajnim aspektima trebalo bi da bude Nacionalni prosvetni savet (sa jednim predstavnikom izabranim od strane svih nacionalnih manjina). Ovo telo, međutim, još nije počelo da radi.

Ministarstvo je interno organizovano po nivoima obrazovanja, na čelu sa pomoćnicima ili zamenicima Ministra. Takođe postoji Sektor za razvoj obrazovanja i međunarodnu prosvetnu saradnju, kao i za finansije. MPS ima 13 regionalnih administrativnih jedinica (Školskih uprava), a svaka opština ima malu jedinicu koja pokriva pitanja koja se tiču obrazovanja. U MPS-u je zaposlen samo jedan romski savetnik, u sedištu Ministarstva.

Proces decentralizacije započet je posle 2001. kroz osnaživanje pedagoške, administrativne i finansijske autonomije škola (školski odbori se sastoje od 3 roditelja, 3 nastavnika i 3 predstavnika lokalne zajednice, sa mandatom za postavljanje direktora

škola) i odgovornosti opština za upravni nadzor, za uspostavljanje mreže škola za obavezno obrazovanje, kao i za finansiranje, održavanje, ulaganja i troškove obuke nastavnika. Ipak, ovim inicijativama još uvek nedostaju i jasan koncept i konkretna implementacija. Školske uprave samo su izdvojene jedinice centralne vlasti, a opštinskim jedinicama nedostaju ljudski i institucionalni resursi. Takođe, planiranje na opštinskom i regionalnom nivou još nije obavezno, iako je nekoliko opština razvilo planove lokalnog razvoja, od kojih neki uključuju i deo za obrazovanje Roma.

Po svemu sudeći rasprave koje se tiču decentralizacije obrazovanja nedavno su ponovo otpočele, uglavnom se fokusirajući na finansiranje i racionalizaciju škola.

Finansiranje

U državnim školama, školovanje je po zakonu besplatno, uključujući 4 sata predškolskog tokom poslednje godine pre polaska u školu. Plate i ulaganja finansiraju se iz republičkog budžeta na osnovu broja odobrenih odeljenja i nastavnika (ne po broju učenika); ulaganja, održavanje, oprema, adaptacije i troškovi obuke nastavnika podmiruju se iz lokalnih prihoda. Više od 80% sredstava za obrazovanje ide na plate. Roditelji podmiruju troškove kupovine udžbenika i ostalog školskog pribora za decu, kao i ručkova, užina i dodatnih aktivnosti, a često se traže doprinosi roditelja i za podršku renoviranju škole. Uzimanje dodatnih privatnih časova je široko rasprostranjeno, posebno u gradovima, a nju plaćaju oni roditelji koji mogu da je priušte. Oko 30% učenika srednjih škola u velikim gradovima služi se privatnim časovima i oko 10% učenika osnovnih škola. Pored ovih troškova, naplaćuju se i popravni ispiti, a učenicima koji se vode kao vanredni (mogućnost na nivou srednjeg obrazovanja) naplaćuje se školarina. Više i visoko obrazovanje nominalno je besplatno, iako je univerzitetima dopušteno da broj primljenih studenata prošire iznad nivoa koji finansira država i da naplaćuju školarinu studentima sa proširenih listi, što većina fakulteta i čini.

Velike su neefikasnosti na svim nivoima obrazovanja. U njih spadaju nizak i neujednačen odnos broja nastavnika i učenika, uključujući male škole u seoskim sredinama koje čak mogu imati više nastavnika nego učenika, srednje stručne škole za profesije bez perspektive zaposlenja, previše razvijenu mrežu specijalnih škola, nisko opterećenje nastavnika sa 18-20 sati nastave nedeljno, itd. U cilju rešavanja neefikasnosti i nedostatka pouzdanih i ažurnih podataka o obrazovnom sistemu, 2002. godine započeo je razvoj Obrazovnog informacionog sistema (OIS) koji pokriva finansiranje, opremu, osoblje, učenike i neke osnovne indikatore kvaliteta. Tokom 2003. započete su pripreme za uvođenje finansiranja po učeniku. Oba procesa su usporena usled političkih promena 2004., ali očekuje se da OIS postane potpuno funkcionalan do kraja 2006., a rasprave o finansiranju po učeniku će se verovatno uskoro naći na dnevnom redu.

Uštede koje mogu proisteći iz smanjivanja neefikasnosti mogle bi da pokriju veliki deo troškova punog učešća Roma u javnom obrazovanju.

Infrastruktura škola

Školske i predškolske zgrade još uvek su u državnom vlasništvu. Mreža škola prilagođena je situaciji iz '60ih i '70ih godina. Uprkos velikim ulaganjima poslednjih nekoliko godina, po pravilu su zgrade često trošne, nedostaje im savremena oprema i prevelike su u seoskim i područjima u centru gradova dok im u prigradskim zonama, gde se najčešće nalaze romska naselja, nedostaje prostora. Školovanje je najčešće organizovano u dve smene, što ne ostavlja ni vremena ni prostora za značajne dodatne aktivnosti ili dopunsku nastavu za učenike kojima je potrebna. Demografski pad u Srbiji uticao je na školski sistem tek poslednjih godina, usled porasta stanovništva tokom '90ih uzrokovanim prilivom oko 800.000 izbeglica. Racionalizacija školske mreže dolazi na red u skoroj budućnosti, a rasprava o transferu vlasništva opštinama nedavno je započeta.

Jezik nastave

Nastava se vrši na srpskom jeziku, ali u područjima gde žive nacionalne manjine ona se može vršiti i na jeziku nacionalne manjine na svim nivoima obrazovanja, na osnovu zahteva i dostupnosti nastavnog kadra. Tako, na predškolskom, osnovnom i srednjem nivou obrazovanja (i delimično takođe u višem i visokom obrazovanju), kompletna nastava postoji na albanskom, mađarskom, slovačkom, rumuskom, rusinskom i hrvatskom, a izborna nastava maternjeg jezika postoji na bugarskom i romskom u više osnovnih škola. Romski učenici najčešće pohađaju škole u kojima se nastava izvodi na srpskom jeziku, a u Vojvodini takođe pohađaju i škole sa nastavom na mađarskom i slovačkom jeziku.

Ciklusi obrazovanja, kriterijumi napretka i sistem ispitivanja

Obrazovanje se trenutno pruža u 4 ciklusa (predškolsko, osnovno, srednje i više i visoko obrazovanje). Predškolsko vaspitanje je izborna, ali od jeseni 2006. uvodi se obavezna jedna predškolska godina. Obrazovanje je obavezno do 16 godina starosti. Osnovno obrazovanje (od 1. do 8. razreda) je opšte, organizovano kao razredna nastava od 1-4. razreda, a kao predmetna nastava nakon toga. Prelaz iz četvrtog u peti razred je oštar, kako u pogledu zahteva nastavnog programa tako i u pogledu stavova nastavnika. Ove promene često rezultiraju negativnim školskim iskustvom đaka. Ovo se poklapa sa uzrastom na kojem stopa osipanja romskih učenika dramatično raste.

Selekcija po obrazovnom postignuću uvodi se na upisu u srednje i više i visoko obrazovanje. Razlika između akademskog i stručnog obrazovanja počinje posle obaveznog obrazovanja, u srednjim školama. Oko 90% kohorte koja završi obavezno obrazovanje upisuje se u srednje škole, a oko 25% onih koji završe srednje obrazovanje nastave na višem ili visokom nivou. Međutim, osipanje je veliko na svim nivoima, a raste na višim nivoima obrazovanja, među seoskim stanovništvom, decom roditelja sa niskim socioekonomskim statusom, stanovništvom romske nacionalnosti i devojkicama.

Trenutno ne postoje eksterni završni ispiti. Prijemni ispiti u kombinaciji sa prosekom školskih ocena postavljaju se na upisu u srednje i više i visoko obrazovanje. Razvoj ljudskih resursa i druge vrste priprema za uvođenje završnih ispita u škole počele su 2002., ali trenutno nije izvesno kada će se započeti sa njihovom primenom.

Specijalne škole

Postoji previše razvijena mreža specijalnih osnovnih škola (one postoje skoro na svakoj drugoj opštini) koje služe deci sa teškoćama u učenju i ostalim posebnim potrebama, a i redovne osnovne škole mogu imati posebna odeljenja za istu svrhu. Nastava u ovim školama i odeljenjima odvija se u manjim razredima, po skraćenim programima, sa nastavnicima defektolozima, a ona ne pruža mogućnost prelaska u redovni sistem. Upis se vrši na osnovu uputa od strane opštinske „komisije za kategorizaciju“, deca dobijaju tople obroke, besplatne udžbenike i kvalifikuju se za malu socijalnu pomoć. Usled pristrasnog kategorisanja i socijalnih povlastica vezanih za specijalno obrazovanje, romska deca su nesrazmerno mnogo zastupljena u ovim školama (u nekima je čak 80% učenika romske nacionalnosti), pa je tako specijalno obrazovanje postalo sredstvo segregacije u Srbiji.

Socijalna pomoć učenicima

Zajmovi i stipendije za učenike srednjih škola i studente pružaju se iz republičkog budžeta. Iznosi i jednih i drugih su niski, oko 50 evra mesečno, namenjeni da pokriju troškove smeštaja u učeničkim i studentskim domovima, sa dodatnih 20% za druge troškove. Stipendije se zasnivaju na postignuću (materijalni položaj porodice učenika/studenta doprinosi izboru kandidata samo sa oko 5%), te se romski učenici i studenti za njih najčešće ne kvalifikuju. Zajmovi se nude za stručne škole koje obrazuju učenike za deficitarne profesije, po izboru službi za zapošljavanje. Godišnje se dodeli oko 11.000 stipendija i 2-300 zajmova učenicima srednjih škola, što predstavlja oko 3.5% ukupnog broja učenika u srednjim školama. Novi Zakon o učeničkom standardu pripremljen je i trenutno je na raspravi, ali nacrt ne predviđa afirmativnu akciju i stipendije zasnovane na socijalnim potrebama.

Sa druge strane, socijalna pomoć porodicama koje se za nju kvalifikuju zavisi od upisa njihove dece školskog uzrasta u škole i roditelji moraju redovno da podnose potvrde iz škola socijalnoj službi. Iako bi ovo moglo predstavljati korisan posticajni mehanizam, postoji mnogo reči o zloupotrebama u praksi.

Ključno zakonodavstvo

Obrazovanje je regulisano krovnim Zakonom o osnovama sistema obrazovanja (iz 2003., sa izmenama i dopunama iz 2004.), grupom zakona za svaki ciklus obrazovanja (od kojih je jedino Zakon o visokom obrazovanju novijeg datuma), i mnogobrojnim podzakonskim aktima ili pravilnicima. Pored ovoga, Omnibus zakon određuje ingerencije Vojvodine i u pogledu obrazovanja, a Zakon o pravima manjina reguliše obaveze Nacionalnih saveta manjina i što se tiče obrazovanja.

Roma Education Fund

Novi Zakon o predškolskom vaspitanju je trenutno na raspravi (pripremljen u jesen 2005.). Romske organizacije već su reagovale na njega, pošto zakon ne obuhvata odredbe afirmativne akcije i ne uključuje elemente iz akcionog plana Dekade za obrazovanje vezane za predškolsko vaspitanje (Romski asistenti, dve godine besplatnog predškolskog vaspitanja za romsku decu, itd.), niti osigurava mehanizme za znatno povećan priliv romske dece, te je opravdana strepnja da primena novog zakona na obavezno predškolsko obrazovanje može doprineti daljem produbljivanju isključenosti romske dece .

Novi Zakon o izdavanju udžbenika pripremljen je 2004/05. ali još nije u skupštinskoj raspravi. Novi Zakon o učeničkom standardu takođe je pripremljen za Skupštinu, ali ni on ne predviđa povećan obim stipendiranja dece iz socijalno ugroženih grupa. Revizija zakonskih akata koji regulišu ostale cikluse obrazovanja (osnovno, srednje i stručno) uskoro će doći na red.

Status obrazovnog sistema, uključujući ključne indikatore

	Predškolsko	Osnovno (1-8. razred)	Srednje	Više i visoko 2000/2001
Osoblje**	8715	44791	26231	
Br. učenika**		667570	302612	
Br. dece u jednoj kohorti**	Oko 85.000	Oko 85.000	Oko 85.000	
Br. institucija**	1 po opštini	3587 (uključujući ogranke škole)	490	5 Univerziteta 22 Više škole
Odnos broja učenika i nastavnika*	14 (2000/2001)	20 (2000/2001)	14 (2000/2001)	18 (2000/2001)
Bruto upisna stopa* (%) ⁴ (2000/2001)	44%	98%	89%	36%
Neto upisna stopa* (%) (2000/2001)	43%	96%		

⁴ Procenat dece u školi iskazuje se Bruto upisnom stopom (BUS) i Neto upisnom stopom (NUS). BUS je broj učenika koji pohađa dati nivo obrazovanja bez obzira na uzrast, izražen kao procenat stanovništva koji pripada teorijskoj starosnoj grupi za taj nivo obrazovanja. NUS je broj učenika u teorijskoj starosnoj grupi koji pohađaju obrazovanje izražen kao procenat iste populacije.

Roma Education Fund

% javne potrošnje na obrazovanje* (2002/2003)	12%	46%	23%	19%
---	-----	-----	-----	-----

* Izvor: UNESCO statistike

http://stats.uis.unesco.org/ReportFolders/ReportFolders.aspx?CS_referer=&CS_ChosenLang=en

** Izvor: statistike MPS, 2004

Obrazovanje kao % BDP-a: 3,4 za 2004
Stopa pismenosti* 15+: 96.4%

Obrazovni indikatori učenika romske nacionalnosti u Srbiji*:**

Procenat Roma koji pohađaju predškolsko vaspitanje među decom uzrasta od 3 do 5 godina	Oko 1%
Procenat Roma koji se upišu u prvi razred	82,5%- 89,6%
Procenat Roma školskog uzrasta koji pohađaju školu	Nema tačnih podataka – najpesimističnija procena ukazuje na svega oko 20% (procena zasnovana na novijim podacima MPS)
Procenat romske dece koji ne nastavljaju osnovno obrazovanje dalje od četvrtog razreda	50%
Procenat romske dece koji ne završe 8 (9) godina osnovnog obrazovanja	62,7% -78,8%
Procenat romske dece upisane u specijalne škole i odeljenja	12% Roma upisanih u škole pohađaju specijalne škole/odeljenja
Stopa osipanja Roma između 1. i 8. (9.) razreda	49%-52%
Procenat Roma koji nastavljaju obrazovanje na srednjem nivou	8,3%
Procenat Roma koji završe stručno obrazovanje	6,2%
Upisna stopa za Rome u stručnom obrazovanju	8,1%
Upis na više i visokoobrazovanje	0,9%

*** Izvor: Studija o proceni potreba, 2004.

Opseg i priroda segregacije Roma i prepreke pristupu školovanju

Najrelevantniji problem je veoma nizak upis i visoko osipanje Romske dece, otežan njihovim pogrešnim smeštanjem u specijalne škole i odeljenja.

Romi se u Srbiji suočavaju sa čitavim nizom administrativnih prepreka u pristupu obrazovanju, koje spadaju u sledeće kategorije:

1. Postoje ozbiljne prepreke upisu u ustanove predškolskog i osnovnog obrazovanja:
 - Neobavezno predškolsko vaspitanje delom je potpomognuto od strane opština, delom ga plaćaju roditelji, a u slučaju nedostatka prostora, prioritet imaju deca čija su oba roditelja zaposlena. Tako da Romi, čak i kad bi mogli da plate troškove pohađanja, najčešće ne ispunjavaju ovaj uslov i u najčešćem slučaju nedostatka prostora ne mogu se upisati u predškolsko, osim u četvoročasovni pripremni program.
 - Upis u osnovne škole (kao i pripremno predškolsko) zasnovan je na prijavljenom boravištu u oblasti okolne škole. Mnogi Romi koji žive u naseljima nemaju prijavu boravka pošto romska naselja nisu zvanično registrovana, pa tako okolne škole (ili bilo koje druge škole) nisu obavezne da ih upišu. Škole se još uvek ne suočavaju sa drastičnim padom populacije i ne finansiraju se po učeniku, tako da njihovo interesovanje za upis „dodatnih učenika“ nije veliko. Aktivnosti koje uključuju Ministarstvo unutrašnjih poslova na prevazilaženju prepreka u vidu registracije započete su tek 2005.
 - Isti problem postoji u još ozbiljnijem obliku za nekoliko desetina hiljada interno raseljenih Roma sa Kosova, kao i za Rome povratnike (još nekoliko desetina hiljada), koji u znatnom broju slučajeva nemaju prijave boravka, neki od njih imaju još ozbiljnije probleme vezane za krštenice⁵, a u većini slučajeva ne govore jezike na kojima je u Srbiji organizovana nastava.
 - Upis u osnovno obrazovanje uslovljen je lekarskim pregledom i procenom spremnosti za školu. Pošto nezaposleni i neregistrovani Romi imaju poteškoća sa pristupom zdravstvenoj zaštiti, organizacija lekarskog pregleda za njih često predstavlja dodatnu prepreku. Procena spremnosti za školu vrši se na jezicima na kojima postoji kompletna nastava i zahteva baratanje papirom i olovkom, kao i druge veštine vezane za dominantnu kulturu. Romska deca često pokazuju slabe rezultate i ohrabruju se za upis u specijalne škole. Ukidanje ovog uslova započeto je 2002., ali ta inicijativa nije propraćena posle 2004. Acioni plan Dekade za zdravstvo uključuje aktivnosti na prevazilaženju prepreka pristupu zdravstvenoj zaštiti, ali implementacija još uvek nedostaje.
 - Ne postoji systemska podrška za ovladavanje jezicima koji su potrebni za nastavu u obrazovnom sistemu Srbije – što rezultira u tome da Romi koji govore romski ili EU jezike na maternjem nivou kao povratnici, ili koji govore albanski ali žive u sredinama gde se ne drži nastava na albanskom (nastava na albanskom nudi se samo u južnoj Srbiji) ne mogu pohađati nastavu.

⁵ veliki % romske dece koja su rođena u toku rata i neposredno posle, usled čestih migracija, nisu uvedena u matične knjige rođenih

2. Postoji sistemski nedostatak u pružanju obrazovanja koji efektuje Rome. Upis u osnovne škole vezan je za uzrast: deca se kvalifikuju za kasni upis do 8,5 godina starosti, a posle toga smeštanje u odgovarajući razred ne trebalo da se ocenjuje od strane komisije koju uspostavlja škola, a tek nakon navršenih 16 godina kvalifikuju se za upis u škole za odrasle. Mnoga romska deca spadaju u rascep između 8,5 i 16 godina, a školske komisije su niti funkcionalne niti zainteresovane za upis učenika koji bi zahtevao dodatno vreme osoblja (a ne bi generisao dodatne prihode). Pošto ne postoji pravna ni finansijska osnova za organizaciju školovanja na tom uzrastu, ova deca ostaju potpuno izostavljena. Vlada trenutno nema strategiju za prevazilaženje ovog problema, a tek poneke škole nude pomoć na polu-legalne načine.
3. Po napuštanju obrazovanja (osnovnog ili srednjeg), ne postoji zakonski način ponovnog ulaska u njega:
 - Po napuštanju osnovnog obrazovanja, jedina mogućnost je upis u osnovne škole za odrasle po navršenih 16 godina starosti, u prvi sledeći razred. Ovo obrazovanje trenutno ne vodi diplomama ili kvalifikacijama osim svršene osnovne škole za odrasle.
 - Po napuštanju srednjeg obrazovanja, jedino na raspolaganju je stručno obuka koje organizuje Nacionalna služba za zapošljavanje, koje ne vodi nacionalnim profesionalnim kvalifikacijama, i obično ide uz određene troškove.
4. Za upis u srednje i više i visoko obrazovanje postoji konkurencija, zasnovana na proseku ocena i prijemnim ispitima, a pripreme najčešće podrazumevaju privatne časove, tako da romski učenici najčešće završe u neprivlačnim, nekonkurentnim školama koje nude školovanje za profesije u kojima ne postoji mogućnost zapošljavanja, ili potpuno napuštaju dalje školovanje. Upis u više i visoko obrazovanje uslovljen je završenim četvorogodišnjim srednjim obrazovanjem i za mesta koja se finansiraju iz nacionalnog budžeta postoji velika konkurencija, zasnovana na prijemnom ispitu. Konkurencija je manja za upis samofinansirajućih studenata, ali školarine su visoke. Nacionalni savet za romsku nacionalnu manjinu obično uspeva da upiše dodatne studente na spiskove budžetski finansiranih studenata na osnovu afirmativne akcije; međutim, osim pregovaranja i lobiranja zasad ne postoji sistemsko rešenje za ovo pitanje.⁶

Ukratko, Romi se u Srbiji suočavaju sa zastrašujućim preprekama obrazovanju, te je njihovo učešće u obrazovanju među najnižim u jugoistočnoj Evropi. Zbog slabog pohađanja, segregacija obrazovanja u sistemu još uvek nije istaknut problem, osim u retkim nesistemskim slučajevima i u specijalnim školama, u kojima je nesrazmerno veliki broj romske dece. Međutim, pošto trenutno ne postoji ni jedan zakonski dokument protiv

⁶ U saradnji sa Ministarstvom za ljudska i manjinska prava, MPS i Nacionalnim savetom za romsku nacionalnu manjinu, u školskoj 2003/04., 2004/05. i 2005/06 sprovedene su mere afirmativne akcije za upis u srednje škole i fakultete. Pravnu osnovu za to predstavljali su Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (Član 4) i Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (Član 4). Pošto mere afirmativne akcije nisu precizno definisane u oblasti obrazovanja, kriterijumi, metodologija i opseg ovih aktivnosti svake godine su bili predmet pregovora među ovim institucijama.

segregacije, očekuje se da će ovo pitanje isplivati na površinu odmah po rešavanju prepreka upisu, i njegov efekat bi trebalo unapred predvideti i sprečiti.

Kvalitativna procena stanja obrazovnog sistema:

Obrazovni sistem u Srbiji se od 2001. nalazi u procesu transformacije, prolazeći kroz sve uspone i padove, zaletе i zastoje tipične za produženu tranziciju. Usled toga, razvoja ima u skoro svim oblastima sistema, negde naprednijeg i brže dovršenog, a drugde sa trajnijim i dubljim preprekama. Detaljna kvalitativna ocena data je u tabeli u Aneksu 1.

Rukovođenje školom promenjeno je početkom 2000-tih i uključuje roditelje i predstavnike lokalne zajednice u školskim odborima (u sastavu od 3 roditelja, 3 nastavnika, 3 predstavnika lokalne zajednice), ali političke tenzije oko postavljanja direktora škola još uvek su neizbežna činjenica u mnogim slučajevima, a uloga roditelja i učenika u praksi je često samo dekorativna. Dominantan je princip školovanja u geografski najbližoj okolini, dok je slobodan izbor škole moguć ali komplikovan. Pošto je stopa nasilja među decom i omladinom visoka, Ministarstvo je pokrenulo programe posvećene tom problemu. Školsko razvojno planiranje takođe je sve učestalije.

Nastavnici (kvalifikacija, selekcija, obrazovanje i obuka): nastavnici moraju imati fakultetsku diplomu, kao i proći kroz period pripravnštva i položiti državni ispit posle 1-2 godine prakse. Za sada ne postoje standardi ili lista očekivanih kompetencije za nastavničku profesiju, njihovom inicijalnom obrazovanju potrebna je ozbiljna modernizacija, ali su licenciranje, stručno usavršavanje i napredovanje nedavno regulisani. Novouvedena nastavnička licenca može postati važna brana diskriminaciji učenika od strane nastavnika. Uspostavljen je novi, obavezni, sistem stručnog usavršavanja nastavnika, programi se akredituju od strane Odeljenja za stručno usavršavanje novog Zavoda, nudi se dobar izbor programa, a finansira ga opštinski ili republički budžet. Ovo, međutim, još ne doseže do svih nastavnika i veštine nastavnika za bavljenje savremenim pedagoškim pitanjima generalno su slabo razvijene.

Plan i program: Plan i program se donosi na nacionalnom nivou, zasnovan je na sadržajima i činjeničnog je karaktera, a odobrava ga Ministarstvo sa dozvoljenom malom fleksibilnošću na nivou škole. Kurikulum je poslednjih godina delom inoviran (npr. ranije učenje stranog jezika, kompjuterske veštine itd) ali pokušaji uspostavljanja ozbiljnijih novina u pristupa kurikulumu napušteni su posle 2004. Izgleda da je kurikularna reforma politički najosetljivija tema u srpskom obrazovanju.

Udžbenici: Svi predmeti pokriveni su udžbenicima koje kupuju roditelji, a u razvoju je novi sistem akreditacije udžbenika koji ima za cilj da osigura viši kvalitet udžbenika uz tržište koje je od nedavno otvoreno za sve izdavače. Zasad najveće zamerke na kvalitet udžbenika potiču iz načina prezentovanja gradiva u njima.

Ocenjivanje i vrednovanje: Razvija se sistem završnih ispita. Kao mehanizam evaluacije škola i nastave i dalje dominira inspekcija koja se uspostavlja na opštinskom i

republičkom nivou, ali u određenim školama započeta je i samoevaluacija škola. Formativno ocenjivanje se u Srbiji još ne praktikuje, osim u prvom razredu osnovne škole, a dominantna praksa je sumativno ocenjivanje koje nije regulisano tako da bi se mogle otkloniti predrasude nastavnika.

Finansiranje: Potrebe obrazovanja pokrivaju se iz republičkog (plate i ulaganja, što predstavlja 80% ukupnog finansiranja) i opštinskog budžeta, a plate su zasnovane na broju odobrenih nastavnika u svakoj školi (izračunatom po broju odobrenih predmeta i programskim zahtevima). Formula finansiranja po učeniku je u planu, ali još nije pripremljena ni sprovedena.

Pregled sistemskih snaga i slabosti u pogledu obrazovanja Roma

Romska deca koja pohađaju škole u Srbiji susreću se sa mnogostrukim sistemskim preprekama svom obrazovanju, koje deluju kao podsticaji za napuštanje škole. To su:

1. Rukovodstvo i etos škole generalno nisu ohrabrujući za romsku decu. Školsko rukovodstvo nije obučeno i nema podršku za inkluzivno obrazovanje, rukovodstvo i neromski roditelji nerado saraduju sa romskim roditeljima, romski roditelji ne učestvuju u školskim odborima, a diskriminacija na nivou škole nije redovno kontrolisana. Postoje, međutim, škole (oko 10% ukupnog broja) koje sprovode svoje razvojne planove (ili aktivno traže finansijsku podršku za njihovo sprovođenje) u cilju inkluzivnih programa koji rešavaju potrebe romske dece na nediskriminativan način.
2. Romska deca najčešće nisu prihvaćena, motivisana, ni podržana od strane nastavnika: skoro da ne postoje kvalifikovani nastavnici romske nacionalnosti sa fakultetskim diplomama, nastavnicima generalno nedostaju pedagoške veštine za rad sa multikulturalnim razredima, za motivisanje dece iz različitih socioekonomskih sredina, za vođenje interaktivne i kooperativne nastave. Postoji deficit kvalifikovanih nastavnika u prigradskim i seoskim školama sa visokim udelom romskih đaka i ne postoji sistem (a trenutno ni zakonska odredba za njega) za uključivanje romskih asistenata ili medijatora, osim u nekoliko pilot slučajeva. Nastavnici često imaju predrasude i niska očekivanja od romskih učenika. Ipak, akreditovani su programi stručnog usavršavanja nastavnika, stimuliše se pohađanje programa, a najmanje 10% akreditovanih programa ima za cilj razvijanje nastavničkih veština neophodnih za efektivnu nastavu u multikulturalnim razredima.
3. Romskoj deci nedostaje podrška u savladavanju neprivlačnog kurikuluma: kurikulum je zahtevan sa činjenicama i neophodnim predznanjima i veštinama, nedostaje mu fleksibilnost na nivou škole i udaljen je od svakodnevnih iskustava Roma. Takođe, ne postoji institucionalna podrška za sticanje jezičkih veština neophodnih za praćenje nastave za Rome koji govore romski ili Rome povratnike iz zemalja EU koji govore druge jezike, a zakonska odredba za organizovanje dopunskih časova za učenike kojima su potrebni niti se sistematski sprovodi niti se kontroliše njen kvalitet.
4. Romska deca ili nemaju udžbenike ili im nedostaje podrška za njihovu upotrebu: udžbenike obično plaćaju roditelji, a ne postoji zakonski postavljen sistem besplatne dodele za romsku decu osim *ad hoc* akcija, udžbenici ne predstavljaju romsku kulturu,

nisu pogodni za samostalno učenje, a romskoj deci nedostaje roditeljska podrška za upotrebu udžbenika.

5. Usled svih prethodno navedenih uticaja Romska deca često imaju niža dostignuća na obrazovnim testovima/ispitima i time su sprečena da učestvuju u daljem obrazovanju, pošto se sistem evaluacije sastoji od kulturno i jezički neravnopravnog testiranja za upis i zbog velike konkurencije na prijemnim ispitima, gde ne postoji sistemska podrška za Rome. Takođe, i ocenjivanje tokom nastave se oslanja na međusobno upoređivanje učenika po znanju, i ne praktikuje se formativna ili deskriptivna evaluacija. Takođe, sistem opštinske inspekcije i republičkog nadzora je nepristupačan za Rome: nadzornici nisu obučeni da tokom redovnih poseta školama otkriju diskriminaciju, segregaciju ili sistematsko isključivanje Roma, a za pokretanje vanrednog pregleda neophodno je pismeno ulaganje prigovora od strane roditelja, što većina romskih roditelja nije u mogućnosti da učini.

6. Obrazovanje Roma se ne finansira na odgovarajući način: finansijski mehanizmi nisu povoljni za inkluzivno obrazovanje, nisu prilagođeni demografskim trendovima, škole u siromašnim opštinama gde žive Romi ne mogu da pokriju osnovne troškove obrazovanja, predškolsko obrazovanje nije besplatno, ne pružaju se besplatni obroci u školama, ne nude se dopunski časovi, finansijski podsticaji se daju samo specijalnom obrazovanju i sheme finansiranja za obrazovanje i socijalnu pomoć su odvojene.

4. Pozadina i pregled aktivnosti REF-a

U Srbiji su ozbiljne pripreme za integraciju Roma započele pre uspostavljanja REF-a. Nakon usvajanja Zakona koji je uspostavio Nacionalne savete kao organizacione strukture sa jasnom ulogom i mandatom, krajem 2002. OEBS je podržao razvoj Strategije za integraciju i davanje novih ovlašćenja Romima, koja pokriva obrazovanje, zdravlje, zapošljavanje i stanovanje, kao i političko učešće, socijalnu zaštitu, kulturu i medije i položaj žena, kao i izbeglica, interno raseljenih lica i povratnika. U sklopu tog zamaha, i podžano od strane Fonda za Otvoreno Društvo izradjena je i prva posebna Strategija Ministarstva Prosvete za unapređivanje Roma. Akcioni planovi Dekade su, tako, zasnovani i na aktivnostima i podršci Dekade, ali i na već kompletiranoj opštoj i posebnoj Strategiji.

Procena potreba za romsko obrazovanje izvršena je 2004., sumirajući iskustva raznih pilot programa započelih u prethodnom periodu, kao i rezultate istraživanja, statističkih podataka iz anketa, popisa i izvora Ministarstva. Podaci iz procene potreba još uvek su referentni, pošto od tada nije uspostavljen obuhvatan sistem prikupljanja podataka. Sa druge strane, studija procene potreba sprovedena je u veoma turbulentnom periodu za sektor obrazovanja (promena Vlade praćena promenom Ministara, višeg rukovodstva i osoblja Ministarstava; krupne promene u zakonodavstvu i obrazovnoj politici), tako da su njeni zakonodavni aspekti i aspekti koji se tiču obrazovne politike danas manje relevantni.

Akcioni plan Dekade za obrazovanje oslikava glavne zaključke i preporuke procene potreba. Razvijen je veoma pažljivo od strane radne grupe koja se sastojala od predstavnika NVO i stručnjaka i uz podršku MPS, a predstavlja vrlo detaljan plan obuhvatajući sve moguće aktivnosti koje treba sprovesti, mada ne postavlja indikatore ili ciljeve u smislu očekivanog upisa, osipanja, ili postignuća romskih učenika.

Podrška Dekadi Roma, aktivnosti i dosadašnji napredak

Na političkom nivou, postoji velika podrška Dekadi od strane Predsednika Vlade, Ministra za ljudska i manjinska prava i Ministra prosvete. Akcioni planovi su, bez budžeta, zvanično usvojeni i prihvaćeni od strane Vlade. Nakon toga, Romski sekretarijat je koordinirao proces budžetiranja akcionih planova u saradnji sa odgovornim relevantnim Ministrima i Ministarstvom finansija. Republički budžet za 2006. oslikava deo budžeta iz akcionih planova, blizu traženom nivou za obrazovanje, ali znatno niže od traženih nivoa u ostalim akcionim planovima, posebno za stanovanje. Delovi akcionog plana o obrazovanju takođe su uključeni u Strategiju Ministarstva za 2005-10.

Dosadašnji napredak nije još vidljiv na *zakonodavnom nivou*. Najznačajnija nova inicijativa za zakonodavne promene tiče se registracije građana, koja je preduslov za upis na školovanje. U trenutnoj formi, registracija građana vezuje se za prijave boravka na osnovu kvalifikovanih uslova stanovanja, što nije adekvatno za veliku većinu socijalno ugroženog romskog stanovništva. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava preuzelo je odgovornost za rešavanje ovog pitanja kao prekršaja osnovnih ljudskih prava, međuministarska radna grupa oformljena je krajem 2005., a akcioni plan koji uključuje zakonodavne promene za registraciju građana je u pripremi.

Na *programskom nivou*, koherentnije i bolje koordinisane aktivnosti na implementaciji akcionih planova Dekade, MPS i Romski sekretarijat planiraju za 2006. Trenutno su najupadljivije sledeće aktivnosti:

- Nacionalni savet za romsku nacionalnu manjinu u saradnji za MPS i Ministarstvom za ljudska i manjinska prava organizuje upis Roma u srednje i više škole i fakultete po principu afirmativne akcije, a nudi i pakete udžbenika za romske učenike osnovnih škola. U planu je da se ovo proprati razvojem zakonskih regulativa i pravilnika, u saradnji za Evropskom agencijom za rekonstrukciju, OEBS i Ministarstvom za ljudska i manjinska prava.
- Nekoliko opština je, u saradnji sa različitim Ministarstvima ili međunarodnim organizacijama, razvilo lokalne akcione planove za integraciju Roma na osnovu akcionih planova Dekade (npr. Ada, Kanjiža, Paraćin, Pirot, Niš, Kragujevac, Valjevo, Subotica, Sombor započeo) sa nešto sredstava određenih za implementaciju. U planu je da se ovakav smer aktivnosti u budućnosti dalje raširi.
- Škole su dobile uputstva MPS za izbegavanje potencijalnih opasnosti od segregacije razreda.
- Započete su inicijative za organizaciju katedri za Romologiju i uvođenje kurikuluma koji podržavaju inkluzivno obrazovanje na nastavničkim fakultetima.

- Novi program za predmet Romski jezik i kultura razvijen je za razrede od 1-4. osnovne škole, a nedavno je razvijen i etno-istorijski vodič nacionalnih manjina.
- Takođe, oko 20 romskih NVO trenutno vodi projekte vezane za obrazovanje, uglavnom započete oko 2003. i najčešće baveći se predškolskim i osnovnim obrazovnim potrebama kroz organizaciju alternativnog i dopunskog obrazovanja u romskim naseljima.

Finansiranje donacijama: programi unutar zemlje

Postoji nekoliko programa za obrazovanje Roma u Srbiji koje finansiraju donatori. Međunarodne organizacije imaju svoje programe, ali i bilateralni donatori podržavaju projekte, uglavnom iz NVO sektora. Romski sekretarijat u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava započeo je prikupljanje podataka o romskim projektima. Na osnovu njihove baze podataka, međunarodne organizacije trenutno finansiraju sledeće aktivnosti na obrazovanju Roma:

- UNICEF: podržava razvoj lokalnih akcionih planova za uključivanje Roma u 4 opštine, podržava Romske obrazovne centre i obuku vaspitača, sve u južnoj Srbiji; završava regionalnu studiju o socijalnom isključivanju dece; planira da podrži mreže Romkinja u angažovanju za obrazovanje, jačanju roditeljskih kompetencija, stručno usavršavanje nastavnika i širenju podrške na razvoj lokalnih akcionih planova za uključivanje Roma.
- Save the Children UK: vodi program za inkluzivno obrazovanje romske dece u okviru trogodišnjeg projekta „Inkluzivnim obrazovanjem protiv diskriminacije na zapadnom Balkanu: Jednake mogućnosti za romsku decu“.
- Međunarodni Crveni krst organizuje predškolsko vaspitanje za većinski romsku decu u oko 50 naselja, u saradnji sa različitim bilateralnim donatorima i Crvenim krstom Srbije.
- Fond za otvoreno društvo pruža podršku koja je trenutno usredsređena na aktivnosti Lige za Dekadu, na trogodišnji projekat „Jednake šanse u srednjoškolskom obrazovanju“ u saradnji sa Pestalozzi fondacijom, na nastavak rada u poredškolskim ustanovama po metodologiji „Korak po korak“ i na promovisanje inkluzivnog obrazovanja. Pored toga FOSS učestvuje u izradi nekoliko publikacija i izveštaja o Romima u Srbiji.
- Švajcarska razvojna saradnja (SDC): finansira nekoliko međunarodnih projekata (UNICEF, Crveni krst) i saraduje sa MPS na stručnom usavršavanju nastavnika u tri regionalna centra.
- Evropska agencija za rekonstrukciju i OEBS podržavaju opštinske romske koordinate, što je potencijalno relevantno i za obrazovanje Roma.
- Evropska agencija za Rekonstrukciju u saradnji sa OEBS započeo je program za institucionalizaciju uloge romskih nastavničkih asistenata u sistemu predškolskog vaspitanja i osnovnoškolskog obrazovanja, uključujući i njihovu obuku.
- I nekoliko ambasada je uspostavilo male donatorske programe za podršku romskim NVO, od kojih se neke bave i obrazovnim projektima. Ipak, jasna slika o ovome nije na raspolaganju.

Iako ukupna ulaganja u obrazovanje Roma od strane pomenutih donatora najverovatnije ne prelaze milion evra godišnje, ove aktivnosti su značajne iz perspektive REF-a i pozivaju na učešće u aktivnostima na koordinaciji donatora u zemlji, pored onih koje se obavljaju iz matične kancelarije.

Finansiranje donacijama: uslovi i ograničenja

Srbija prima visok nivo donatorske podrške EU i drugih međunarodnih i bilateralnih partnera. Dok je dobar deo ove pomoći usmeren na obnovu privrede nakon ekonomskog kolapsa 1990ih, sve veća pažnja posvećuje se siromaštvu i pitanjima ljudskog razvoja. Ovo se oslikava u raspoređivanju sredstava namenjenih Srbiji od strane mnogih bilateralnih donatora REF-a. Sveukupna koordinacija donatora u Srbiji mogla bi više da doprinese rešavanju socijalnih pitanja, uključujući obrazovanje Roma.

Ključni kontakti i partneri

REF je razvio i oslanja se na mrežu ključnih kontakata u Srbiji, koja se sastoji od sledećih osoba:

- Nacionalni koordinator za Dekadu uključivanja Roma: Jelena Marković, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Pomoćnik ministra
- Rukovodstvo Nacionalnog saveta za romsku nacionalnu manjinu: Ljuan Koka i Vitomir Mihajlović
- Direktor Centra za prava manjina: Petar Antić;
- Romske NVO uključene u Ligu za Dekadu i u razvoj akcionog plana za obrazovanje: Osman Balić
- Rukovodioc Romskog sekretarijata u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava: Anne-Maria Čuković
- Osoblje OEBS i Instituta za otvoreno društvo odgovorno za romske programe (Željko Jovanović i Jadranka Stojanović)
- Ministarstvo prosvete i sporta: Slobodan Vuksanović (Ministar), Bogoljub Lazarević (pomoćnik ministra za srednje obrazovanje), Milka Andrić (pomoćnik ministra za predškolsko vaspitanje i osnovno obrazovanje)
- Sekretarijat za obrazovanje Vojvodine: Svetlana Vujović, zamenik sekretara, i Danica Stefanović, pomoćnik sekretara
- Sekretar Saveta za nacionalne manjine: Petar Lađević
- Kancelarija za smanjenje siromaštva: Aleksandra Jović

Odobrenja i priliv projekata

Do marta 2006., REF je primio 14 predloga projekata iz Srbije, 3 su odobrena tokom jeseni 2005. i 2 u martu 2006., 3 su odbijena i još 6 su u obradi, u procesu unapređivanja. Ukupne odobrene obaveze za sada iznose 726.000 evra, što ostavlja skoro još toliko za nove projekte tokom 2006.

Odobreni projekti imaju za cilj vidne promene obrazovne politike u sledećim oblastima:

- Uključivanje romske dece u predškolsko vaspitanje godinu dana pre obaveznog uzrasta za upis u školu
- Razvoj i pružanje novog modela za završavanje osnovne škole i dobijanje prve stručne kvalifikacije za Rome koji su napustili školovanje
- Pilot uključivanja romskih roditelja u školske odbore i školske savete
- Razvoj regionalnog akcionog plana za integraciju Roma.

Međutim, sve su to pilot projekti koji bi u slučaju uspeha zahtevali dodatna sredstva za proširenje.

Napredak u implementaciji za sada je u skladu sa predatim i odobrenim planovima za implementaciju.

Partnerstva na projektima

Projekti REF-a do marta 2006. u najviše slučajeva podrazumevaju dogovore o partnerstvu romskih organizacija i struktura Vlade, u sledećim kombinacijama:

Romska organizacija i Vlada (republička ili lokalna): 3

Romska organizacija, ne-romska stručna organizacija i Vlada: 2

Partnerstva se takođe ogledaju u zajedničkom finansiranju projekata, u nekim slučajevima značajnom, u drugim simboličnom. Ovi dogovori o partnerstvu mogu imati dodatnu vrednost u uspostavljanju značajne saradnje između romske i ne-romske zajednice u Srbiji.

REF, međutim, još nije ušao u partnerske dogovore sa ostalim donatorima, niti je dobio projekte od mreže romskih NVO, što bi bilo veoma dobrodošlo.

Dijalog sa vlastima

Dijalog sa srpskim vlastima u pogledu odobrenih projekata efikasno sprovodi Nacionalni savet za romsku nacionalnu zajednicu; intervencija REF-a jedino je bila relevantna na odabranim ključnim sastancima sa rukovodstvom Ministarstva.

Već u 2006., kada bi očekivane promene politike na osnovu rada na projektu i akcionog plana za obrazovanje trebalo da počnu da se materijalizuju, REF će morati da preuzme aktivniju ulogu.

5. Strategija REF-a

Ograničenja specifična za Srbiju

Nedostaci u znanju i podacima:

1. *Redovno prikupljanje i obrada podataka* je ključna, za sada još uvek nepostojeća, karika za odgovarajuće ciljanje akcija REF-a, kao i za praćenje njihove efektivnosti. Ovo je evidentno i na nivou vladinih sistema prikupljanja podataka i na nivou podataka koji se tiču romskog stanovništva:
 - a) Vladini sistemi prikupljanja podataka za obrazovanje: OIS je u procesu uspostavljanja (očekuje se da će biti kompletno funkcionalan do kraja 2006.), pa se drugo prikupljanje podataka ne odvija ni na kakav sistemski način. Takođe, očekuje se da će prikupljanje podataka za Obrazovne indikatore zemlje biti nadležnost novoosnovanog Zavoda za vrednovanje, koji je nedavno prolašao kroz restrukturaciju i trenutno nije izvesno koji indikatori postignuća će se prikupljati za koje starosne grupe. Kada se jasno uspostave oba ova institucionalna aranžmana, trebalo bi da počnu pregovori oko indikatora obrazovnog položanja Roma.
 - b) što se tiče podataka u samoj romskoj zajednici, uz tipične probleme sa sakupljanjem podataka prisutnim u celom regionu, Romi u Srbiji (kao i u Crnoj gori) suočavaju se sa dodatnom neizvesnošću usled nedostatka dokumentacije za interno raseljene Rome i Rome povratnike. U slučaju da se Vladina akcija na ličnim dokumentima i registraciji građana sprovede do kraja, očekuje se da će se ovi nedostaci u pogledu Roma vidno smanjiti.
2. Iako je veliki broj romskih NVO angažovan na polju obrazovanja u Srbiji, postoji izuzetan deficit *romskih nastavnika i obrazovnih stručnjaka* koji bi mogli biti pokretačka snaga održivih i promišljenih aktivnosti na poboljšanju obrazovanja Roma. Romska zajednica trenutno ima veoma aktivnu ulogu u zahtevanju boljih usluga u obrazovanju i dobro je organizovana kroz NVO mreže i Nacionalni savet za romsku nacionalnu manjinu, sa regionalnim kancelarijama i opštinskim koordinatorima u procesu uspostavljanja. Ipak, kako se implementacija akcionih planova Dekade i REF projekti razvijaju, očekuje se da bi se moglo pojaviti „usko grlo“ u pogledu institucionalnih kapaciteta i ljudskih resursa u romskoj zajednici, osim ako se u skoroj budućnosti ne razviju nove institucije, mreže, ili drugi oblici razvoja ljudskih resursa.
3. Pojedina dodatna ograničenja proizilaze iz *zakasnele tranzicije* kroz koju Srbija prolazi od 2000., koja su u obrazovnom sektoru još uvek veoma vidljiva. Srpski obrazovni sistem trenutno je uokviren kroz tri trenda: a) u svojim osnovnim strukturnim karakteristikama, on još uvek čuva odlike obrazovnog sistema bivše Jugoslavije iz perioda pre 1990ih; b) još uvek su vidljive posledice dramatičnog pogoršanja iz 1990ih, kada je obrazovanje prošlo kroz oštriji pad finansiranja od pada BDP-a (dostižući dno sa nastavničkim platama od \$1 dnevno), kroz snažan proces centralizacije i postalo podložno konzervativnim, nacionalističkim i klerikalnim uticajima; i c) komplikovanim procesima promene u periodu posle 2000., sa obrazovnim reformama koje su otpočinjane, zaustavljane i u nekim aspektima ponovo

započinjane. Ovo čini pregovore sa interesnim grupama komplikovanim i poziva na pažljivo planirane aktivnosti REF-a, koje ne bi potcenile ni potencijal za ozbiljna poboljšanja ni potencijal za neočekivane prepreke.

Pitanja vezana za institucionalne i druge mogućnosti

1. Trenutni nedostatak stabilne obrazovne politike koči srednjoročno i dugoročno strateško planiranje na unapređivanju obrazovanja Roma. Međutim, ova situacija stvara i određene prilike za lansiranje inovativnih pristupa i tretiranje promena politike *in nascendi*, u saradnji sa ključnim donosiocima odluka u području obrazovne politike.
2. U Srbiji su institucionalne mogućnosti raspoređene na neobične načine, usled političkih pritisaka tokom '90ih i turbulentnih promena politike tokom 2000ih. Tako, većina stručnih kapaciteta i dalje se nalazi u NVO, nastajućim *think tanks*, kao i u nekim državnim institutima, a ne nužno u Vladinim strukturama.
3. Značajna barijera efikasnom bavljenju obrazovnim temama koje se tiču Roma je nedostatak jasnih institucionalnih nadležnosti u tom pogledu. Putevi ka donosiocima odluka su mnogostruki i često nekoordinisani. Svaka inicijativa podrazumeva obraćanje najvišem nivou da bi se dobio pristup određenom savetniku, pa tako inicijativa mora biti prosleđena od strane onih koji imaju pristup tom nivou, Nacionalnog saveta za romsku nacionalnu manjinu, Romskog sekretarijata Ministarstva za ljudska i manjinska prava, ili Vojvođanskog sekretarijata, t.j. tela koja nisu specijalizovana za obrazovna pitanja, a njena dalja obrada zavisi od procene Ministra ili Gradonačelnika, u slučaju lokalnih aktivnosti.
4. Koordinacija donatora za romske projekte neophodna je, ali trenutno postoji nedostatak institucionalnih resursa i dogovora oko preuzimanja inicijative po ovom pitanju.

Ključni instrumenti i prioriteti/vremeski okvir za postizanje rezultata

Imajući na umu mnogostruke prepreke sa kojima se Romi suočavaju pri upisu u školovanje, mnogostruke „podsticaje“ za napuštanje škole, kao i društveno okruženje koje je samo delimično povoljno, posvećenost REF-a biće odlučujuća za poboljšanje romskog obrazovanja i na duži rok.

1. Trenutne prioritetne oblasti za krupnija ulaganja trebalo bi da budu usmerene na sledeće hitne i krupne probleme/pitanja:
 - Uspostavljanje zakonskih i institucionalnih preduslova, podrške, i motivacije romskih roditelja, neophodnih za obrazovanje Roma uzrasta između 9 i 16 godina koji trenutno nisu u obrazovnom sistemu (uzimajući u obzir potrebu da taj novi sistem ima samo privremeni karakter, i da nikako ne dovede do daljeg podizanja stope osipanja iz redovnog sistema)
 - Hitna podrška za uključivanje romske dece u obavezan predškolski program od jeseni 2006.

- Otvaranje pitanja nadproporcionalnog prisustva Roma u specijalnim školama, u saradnji sa međuvladinim i međunarodnim organizacijama, angažujući stručnjake i romske NVO u zemlji, u cilju razvoja jasnog i održivog plana za upućivanje sve dece u inkluzivan obrazovni sistem i ukidanje ili značajno smanjivanje sistema specijalnog obrazovanja. Predstojeća studija ekonomskih i fiskalnih koristi mogla bi biti korisna za uveravanje donosioca obrazovne politike u vrednost ove aktivnosti
 - Podržavanje koordinacije donatora romskom obrazovanju u zemlji
2. Strategija REF-a za potrebe romske zajednice za podršku obrazovanju trebalo bi da bude usmerena na:
- Stvaranje romskih stručnjaka za obrazovanje na različite načine
 - Pružanje podrške razvoju institucija i ljudskih resursa romske zajednice uključene u obrazovne aktivnosti, možda i kroz podršku uspostavljanju Nacionalnog centra za romsko obrazovanje, kao što predviđa Akcioni Plan Dekade
 - Pronalaženje odgovarajućih mehanizama za nadomeštanje nedostatka sistema podrške potrebnog romskoj deci kroz: podršku romskim inicijativama (od strane Nacionalnog saveta ili romskih NVO) koje jačaju i dopunjavaju aktivno angažovanje romskih roditelja na obrazovanju njihove dece – t.j. motivišu roditelje da decu na vreme upisuju, da obezbede redovno pohađanje nastave, spreče osipanje, itd.
 - Pružanje podrške inicijativama i dogovaranje jasnih načina za obraćanje Roma obrazovnom sistemu na republičkom, regionalnom, opštinskom i nivou škole, kako bi se prevazišla sadašnja „uska grla“
 - Doprinos razvoju kulturne produkcije koja posreduje temu školovanja romskoj populaciji, preko primera uspešnog snalaženja i pozitivnih obrazovnih iskustava romskih đaka.
3. Strategija REF-a u pogledu Vladinih inicijativa i predstojećeg razvoja obrazovne politike zemlje:
- a) REF bi trebalo da se nadoveže na već uspostavljene nove sisteme, osiguravajući njihovu efektivnost i u pogledu romskog obrazovanja, a to su:
- Obavezno predškolsko vaspitanje od 6 godina starosti – od suštinskog je značaja obezbediti visok udeo upisanih Roma, delom kroz širenje već postojećeg projekta ili novih projekata, a delom kroz pružanje podrške dobrom sistemu praćanja upisa (ili od strane NVO ili od strane opštinskih inspektorata)
 - Predstojeća reforma stručnog obrazovanja sa modularnom nastavom koja dopušta vraćanje u sistem i sticanje kvalifikacija na raznim nivoima – od suštinskog je značaja osigurati ravnopravno otvaranje novih profila za koje mogu da konkurišu i Romi (kroz saradnju sa rukovodiocima programa CARDS)

- Stručno usavršavanje nastavnika – od suštinskog je značaja obezbediti da stručno usavršavanje uključi kvalitetne programe za podizanje nivoa osetljivosti nastavnika i prenese im veštine neophodne za rad u razredima sa različitošću (kroz saradnju sa Odeljenjem nadležnim za akreditaciju stručnog usavršavanja), kao i da opštinska sredstva koja pokrivaju stručno usavršavanje budu raspoređena na ravnopravan način u siromašnim opštinama (kroz saradnju sa MPS i Ministarstvom finansija, saradnja sa SDC)
 - Školsko razvojno planiranje, sada obavezno za sve škole i predškolske ustanove kao i samoevaluacija škola – od suštinskog je značaja upotrebiti ovaj mehanizam za podršku inkluzivnog obrazovanja (saradnja sa rukovodiocima projekta Svetske banke i regionalnim odeljenjima MPS koja podržavaju školsko razvojno planiranje, podrška razvoju inkluzivnih škola „odozdo nagore“, saradnja sa romskom zajednicom i umrežavanje, kao i saradnja sa opštinama koje razvijaju sopstvene lokalne akcione planove)
- b) REF bi trebalo da podrži trenutne aktivnosti, osiguravajući da Romi nisu isključeni ili ugroženi njima. To su:
- Razvoj Obrazovnog informacionog sistema – od suštinskog je značaja da se i u pogledu relevantnih podataka za Rome može osloniti na OIS koji se trenutno razvija (kroz saradnju sa rukovodiocima projekta Svetske banke i sa MPS, uključujući moguću podršku dodatnim modulima koji bi obuhvatili važna pitanja vezana za obrazovanje Roma)
 - Razvoj formule finansiranja po učeniku – od suštinskog je značaja podržati ovu aktivnost i vršiti pregovore kako bi se osiguralo usvajanje odgovarajućeg finansijskog koeficijenta za romske učenike (kroz rukovodioce projekta Svetske banke) i podržati sveobuhvatan pristup fiskalnoj decentralizaciji koja obezbeđuje odgovarajuće prihode siromašnijim lokalnim samoupravama sa velikom romskom populacijom
 - Nastajuću politiku u pogledu registracije građana trebalo bi podržati, kao i hitno ukidanje svih prepreka upisu koje proizilaze iz registracije i nedostatka ličnih dokumenata za Rome
 - Institucionalizacija afirmativne akcije za srednje, više i visoko obrazovanje (saradnja sa OEBS i Ministarstvom za ljudska i manjinska prava na njihovim aktivnostima u ovoj oblasti) i pregled novih zakona trenutno u pripremi ili na javnoj raspravi, sa posebnom pažnjom posvećenom njihovoj saglasnosti sa akcionim planovima Dekade i politikom afirmativne akcije (npr. Nacrt zakona o predškolskom vaspitanju, Nacrt zakona o učeničkom standardu)
 - Akreditacija udžbenika i formiranje školskih fondova za udžbenike bi takođe moglo biti relevantno za podršku REF-a
- c) REF bi mogao/trebalo bi da podrži projekte koji u obrazovnom sistemu iniciraju promene od značaja za Rome. To su:
- Sticanje jezičkih kompetencija u jezicima u kojima se pruža obrazovanje za romske učenike
 - Sprovođenje dopunske nastave za učenike kojima je potrebna, kao sistemska, zakonski obavezujuća dužnost obrazovnog sistema

- Uključivanje i aktivno angažovanje opštinske inspekcije na otkrivanju, praćenju i prevenciji diskriminacije i eventualne segregacije Roma u sistemu obrazovanja
- Uspostavljanje novog sistema nastavničkog obrazovanja koji novim predmetnim nastavnicima obezbeđuje veštine za nastavu u višekulturnom razredu
- Uspostavljanje sistema zapošljavanja romskih asistenata i medijatora
- Ukidanje sistema specijalnog obrazovanja
- Razvoj kurikuluma sa povećanom fleksibilnošću škola, raznovrsnim sadržajima i nastavnim metodama i jasnim očekivanim ishodima u kombinaciji sa formativnim ocenjivanjem

d) REF bi trebalo da prati predstojeće promene koje nose veliki rizik u pogledu Roma:

- Ukoliko se sprovede bez vođenja računa o obrazovnim potrebama romske dece koja još nisu u sistemu ili koja su ga već napustila, racionalizacija škola i racionalizacija nastavnog kadra lako bi mogla da umanja mogućnosti i sredstva koje obrazovni sistem još uvek ima a koja bi se mogla iskoristiti za potrebe obrazovanja Roma. Biće važno da REF igra aktivnu ulogu i da može da utiče na predstojeće promene, umesto da ispravlja već učinjene greške. Geografske oblasti koje obuhvataju škole takođe bi trebalo pregledati u cilju sprečavanja pojave segregisanih škola.
- Uspostavljanje sistema završnih ispita predstavljaće dodatni izazov i potencijalnu prepreku romskim učenicima, ukoliko se paralelno ne uvede i dodatni sistem podrške za učenike koji ne mogu da priušte privatne časove. REF bi trebalo da utiče na formiranje takvih mogućnosti.

4. REF strategija za istraživanja i tehničku pomoć

Iako za Srbiju postoje mnogi podaci i više međunarodnih organizacija je sprovelo analize stanja i procene o obrazovanju Roma u Srbiji, postoje konkretne oblasti u kojima su neophodna usredsređena istraživanja koja bi se odnosila i na analizu stanja i davanje predloga strategije. To su:

- Strategija prelaska iz specijalnih škola u sistem redovnog obrazovanja

Imajući u vidu činjenicu da specijalno obrazovanje *de facto* predstavlja segregisano romsko obrazovanje u Srbiji, postoji potreba za ciljanu analizu obima problema, mehanizama iza ove loše prakse (uključujući mehanizme zasnovane na finansijskim i drugim interesima), kao i za razradom mogućih strategija prelaska dece iz specijalnog u redovno obrazovanje i njihovog inicijalnog ne upisivanja u specijalne škole.

- Mogućnosti uključivanja romskih roditelja specifične za kontekst Srbije

Iako su iskustva sa uključivanjem roditelja kao nezamenljivim mehanizmom podrške uspešnom obrazovanju učenika sve brojnija kroz mnoge projekte romskih NVO,

nedostaje jasan pregled moguće prakse praćen procenom njene dugoročne efektivnosti na osnovu kojeg bi se mogli razvijati održivi pristupi.

- Zakonska regulativa upisa dece između 9 i 16 godina i uspostavljanje efektivnog sistema pružanja obrazovanja onima koji se upisuju kasno i deci koja su napustila školovanje

U ovoj oblasti je potrebna studija koja bi obuhvatila pregled korisne prakse iz drugih zemalja, procenu veličine i geografske rasprostranjenosti pogođene dece, zakonskih prepreka koje doprinose problemu i zakona koje bi trebalo izmeniti, kao i mogućih scenarija za uspostavljanje srednjoročnog uspešnog sistema koji bi funkcionisao samo dok redovan sistem ne obuhvati svu romsku decu.

- Razvoj kurikuluma za nastavnike i učiteljske fakultete relevantnog za romske učenike

U sklopu bolonjskog procesa reforme visokog obrazovanja, i nastavnički i učiteljski fakulteti će u naredne 1-2 godine izmeniti svoje kurikulume, strukture i procedure. Važno je da se u ovom procesu imaju u vidu potrebe koje bi trebalo da obuhvati efektivnije obrazovanje Roma (kako dece tako i studenata). U tom cilju bi trebalo napraviti studiju koja će obuhvatiti pregled postojećih kurikuluma nastavnčkog i učiteljskog obrazovanja sa stanovišta multikulturnog obrazovanja, prepreke uvođenju efektivnijih kurikuluma u tom pogledu, mogućnosti koje su na raspolaganju i preporuke, uključujući i pregled mogućnosti za pripremu studenata za nastavu romskog jezika i kulture. Obzirom da je proces reforme visokog obrazovanja međunarodnog karaktera, najbolje bi bilo sprovesti takvu studiju za sve zemlje Dekade na koordinisan način.

5. Strategija komunikacije REF-a

Komunikacija REF-a u Srbiji moraće da uzme u obzir mnogobrojnost aktera kako u oblasti obrazovanja (t.j. procese odlučivanja na republičkom, pokrajinskom i opštinskom nivou) tako i u oblasti predstavljanja Roma (građansko društvo, Državna zajednica, republički i pokrajinski nivo); trenutno postojeće nedostatke u koordinaciji; i očigledne tehnološke i jezičke prepreke sa zainteresovanim grupama (pristup internetu, znanje engleskog jezika).

Pošto za podršku REF-a u Srbiji već postoji određen nivo interesovanja, promotivna konferencija REF-a zarad generisanja projekata možda neće biti neophodna. Prvi REF događaj otud bi trebalo da bude organizovan u cilju razmene iskustava već finansiranih projekata, najverovatnije početkom jeseni 2006.

Pored toga, strategija komunikacije REF-a u Srbiji trebalo bi da se tiče i dodatnih ciljeva, kao što su:

- Saradnja donatora
- Koordinacija aktivnosti vezanih za Rome

- Medijska pokrivenost obrazovanja

Strateški prioriteti

Za aktivnosti navedene pod 1-3, prioriteti bi trebalo da budu postavljeni na osnovu pregovora unutar REF-a, donatorske zajednice i sa ključnim interesnim grupama u zemlji, kako iz romske zajednice tako i sa različitim nivoa vlasti.

Ipak, postavljaju se tri glavne linije prioriteta koje treba dugoročno podržati:

1. Pomoć u ukidanju svih prepreka sa kojima se Romi suočavaju u vezi upisa u škole (uključujući i obaveznu predškolsku pripremu)

Obzirom na mnogobrojnost ovih prepreka, i uzimajući u obzir neophodnost promena politike da bi se one zaobišle i/ili ukinule, REF će morati da:

- Podrži jasno ciljane projekte gde se saradnja između romske zajednice i Vlade uspostavlja na značajan i efektivan način (uključujući zvaničnike iz oblasti obrazovanja, ali i iz drugih oblasti u kojima postoje prepreke, kao što su zdravstvo, unutrašnji poslovi, itd.)
- Saraduje sa drugim donatorima koji se bave sličnim pitanjima i ujedini snage sa njima
- Pomaže na nivou stvaranja politike na razne načine (ciljane konsultacije po zahtevu, podrška saradnji sa drugim zemljama Dekade gde su slične prepreke već ukinute, učešće u radionicama, seminarima, itd.)

2. Pomoć u smanjenju stope osipanja Roma iz osnovnog i srednjeg obrazovanja

Pošto se čini da je visoko osipanje rezultat više faktora – nedostatka kvalitetnog pružanja obrazovanja Romima, siromaštva i opšteg pitanja roditeljske podrške, REF će morati da deluje na više načina:

- Kroz ciljane projekte, saradnju sa drugim partnerima i kroz rasprave o obrazovnoj politici osigurati redovno i ekonomično pružanje obrazovne pomoći za sprečavanje osipanja romske dece
- Kroz pregled postojećih sistema stipendiranja u zemlji, kao i postojećih sistema socijalne pomoći, razviti efektivnije i bolje ciljane modele koji bi osigurali veće pohađanje i manje osipanje, kao i pomoći donosiocima politike da ih sprovedu
- Podržati inicijative koje podižu nivo kvaliteta pružanja obrazovanja romskoj deci u posebno naglašenim oblastima (kvalifikacije nastavnika, fleksibilnost kurikuluma, učešće roditelja i učenika, itd.)

3. Razvoj stručnosti Roma u oblasti obrazovanja – kao nastavnika, kreatora obrazovne politike, evaluatora, istraživača obrazovnih pitanja, itd.

REF će morati da bude veoma aktivan u institucionalnom razvoju, kao i razvoju ljudskih resursa koji se tiču budućih romskih stručnjaka za obrazovanje

Srednjoročno, REF bi trebalo da se dodatno usredsredi na dva najurgentnija pitanja:

1. fokus na obrazovne mogućnosti za Rome između 9 i 16 godina starosti koji trenutno ne pohađaju obrazovanje kroz nove pilot projekte
2. fokus na desegregaciju Roma koji su segregisani sistemom specijalnih škola kroz nove projekte, razgovore o obrazovnoj politici i istraživanja.

Ključni rezultati/indikatora očekivani od aktivnosti REF-a

Na osnovu trenutnih projekata, projekata u procesu odobravanja, kao i ocene dostupnosti podataka (planovi MPS, planovi ostalih projekata iz donacija o prikupljanju podataka u obrazovanju), skup očekivanih rezultata aktivnosti REF-a trebalo bi da bude vidljiv u:

- povećanoj stopi pohađanja predškolskog obrazovanja
- povećanoj stopi pohađanja škola, kao i u smanjenoj proporciji uključenosti u specijalne škole i razrede
- smanjenom odsustvovanju sa nastave
- povećanim postignućima na testovima matematike i jezika u odnosu na prosek
- povećanoj stopi upisa u srednje škole
- indeksu integracije ili inkluzije romskih učenika u škole (treći ili četvrti razred)

Definicije potencijalnih indikatora, trenutne vrednosti, mogući ciljevi i modaliteti prikupljanja podataka dati su u Aneksu 2.

Tim indikatorima bi bilo korisno dodati indikatore mogućnosti zaposlenja za Rome učenike srednjih škola, kao i indikatore broja romskih stručnjaka koji se bave obrazovanjem. Za prikupljanje podataka za ove indikatore, međutim, biće potrebne dodatne aktivnosti koje nisu pokrivena u obrazovnom sektoru.

Očekuje se da će prvi rezultati biti vidljivi na nivou povećanog pohađanja predškolskih ustanova i upisa u osnovno obrazovanje, usled projekata finansiranih od strane REF-a (ciljane vrednosti se nalaze u Aneksu 2), kao i na nivou povećanog upisa u srednje i više i visoko obrazovanje usled Vladinih aktivnosti u saradnji sa Nacionalnim savetom romske nacionalne manjine.

Okvir za praćenje programa

Okvir za praćenje programa treba uspostaviti kao matricu uz podatke iz sledećih izvora:

1. Podaci koje prati Liga za Dekadu i permanentan monitoring gde su uključeni i Romi
2. Redovne statistike MPS (OIS) i statistike koje prikuplja Zavod za vrednovanje
3. Praćenje projekata REF-a na osnovu očekivanih ishoda i po aktivnostima datim u planovima za implementaciju 1 i 2 za svaki projekat REF-a
4. Vrednovanje i praćenje koje je predviđeno u svakom REF projektu
5. Baze podataka UNICEF-a i Programa za razvoj UN
6. Posebno angažovanje profesionalne agencije za prikupljanje podataka u oblastima u kojima oni nedostaju

Obzirom na nedostatke u znanju i podacima, a da bi se razvio funkcionalan i efikasan sistem praćenja, biće važno okupiti sve učesnike nabrojane pod 1, 2 i 3 i obučiti ih tokom 2006. u primeni Okvira za praćenje programa, koji će razviti REF u saradnji sa angažovanom profesionalnom agencijom.

Materijal pripremila:

Tünde Kovacs-Cerovic, Roma Education Fund,
sa učešćem Petra Antića, Centar za prava manjina, u pojedinim poglavljima

Literatura:

- Havelka, N, E. Hebib and A. Baucal. *Classroom Assessment for Student development*. Belgrade: Ministry of Education and Sports Republic of Serbia and Center for Evaluation in Education, 2003.
- Havelka, N. *The Effects of Elementary Education*. Belgrade: Institute of Psychology, 1990.
- Ivić, I, S. Marojević, and V. Chinapah (project team). *Comprehensive analysis of system of primary education in SRY*. Belgrade: UNICEF, 2001.
- Knezević, G.. *Guide to a legal path to Bologna – barriers and obstacles*. OSI Policy Fellowship, <<http://www.policy.hu/themes05/elites/knezevic.htm>> November 09, 2005
- Kovač Cerović, T. and L. Levkov (Eds). *Quality Education for All, Way Toward a Developed Society*. Belgrade: Ministry of Education and Sports Republic of Serbia, 2002.

Roma Education Fund

- Kovač Cerović, T., V. Grahovac, D. Stankovic, N. Vukovic, S. Ignjatovic, D. Scepanovic, G. Nikolic and S. Toma. *Quality education for all, The Challenges of Education Reform in Serbia*. Belgrade: Ministry of Education and Sports Republic of Serbia, 2004.
- (on http://www.see-educoop.net/portal/id_serbia.htm)
- Kovacs-Cerovic, T.: *National report: Serbia*. In: *Enhancing professional development of education practitioners and teaching/learning practices in SEE countries* (International Research: REFINE) <http://www.see-educoop.net/portal/tesee.htm>
- Miljević, G.. *A brief tour through the education system reform in the Republic of Serbia*, <http://www.see-educoop.net/portal/id_serbia.htm> May 03, 2004.
- Ministry of Education and Sports Republic of Serbia *Catalog of INSET programs for 2003/2004*
- Ministry of Education and Sports Republic of Serbia. *Catalog of INSET programs for 2002/2003*
- Ministry of Education and Sports Republic of Serbia. *Common Action Plan for Advancement of Roma Education in Serbia (JAP)*. 2005.
- Ministry of Education and Sports Republic of Serbia. General Education Curriculum Development Core Team. *National Curriculum Framework*. 2004.
- Ministry of Education and Sports Republic of Serbia. *Statistics of elementary education 2003/2004* <<http://www.infostat.mps.sr.gov.yu/DesktopDefault.aspx>> 14.12.2004
- Ministry of Education and Sports Republic of Serbia. *Statistics of secondary education 2003/2004* <<http://www.infostat.mps.sr.gov.yu/DesktopDefault.aspx>>25.01.2005
- Ministry of Education and Sports Republic of Serbia. *Statistics of pre school education 2003/2004* <<http://www.infostat.mps.sr.gov.yu/DesktopDefault.aspx>>14.12.2004
- Ministry of Education and Sports Republic of Serbia. *The Education Strategy for Children with Special Needs* (draft). 2003.
- Ministry of Education and Sports Republic of Serbia. *The Rulebook for Professional Development of Teachers*. Official Gazette of the Republic of Serbia No.13/2004, No.56/2005
- Ministry of Education and Sports Republic of Serbia. *The Rulebook for obtaining license*. Official Gazette of the Republic of Serbia No. 22 /2005
- Ministry of Education and Sports Republic of Serbia. *The Strategy For Improvement of Roma Education In Republic of Serbia*. 2003.
- Ministry of Education and Sports Republic of Serbia: *Strategy of the Ministry of Education and Sports for the period 2005-2010* (www.mps.sr.gov.yu)
- Ministry for Human and Minority Rights. *Draft Strategy for Integration and Empowerment of Roma* . 2003.
- Ministry of Human and Minority Rights and NGO Center for Ethnicity Research, *Roma settlements, living conditions and possibilities for integration of Roma in Serbia*, , 2002
- National Assembly of the Republic of Serbia. *Law on Amendments and Supplements to the Law on the Foundations of the Education system*. Official Gazette of the Republic of Serbia No. 58/2004
- National Assembly of the Republic of Serbia. *Law on Higher Education*. Official Gazette of the Republic of Serbia No. 76/2005

Roma Education Fund

National Assembly of the Republic of Serbia. *Law on the Foundations of the Education System*. Official Gazette of the Republic of Serbia No. 62/2003

Needs Assessment Study: Serbia., 2004 (www.romaeducationfund.org)

OECD, PISA 2003 (Programme of International Student Assessment), *Learning for Tomorrow's world*, <<http://www.pisa.oecd.org>> (2004)

OECD, *Thematic Review of National Policies for Education: Serbia*, Paris, (2001)

Šećibović, Refik. *Vocational Education Reform from First Steps to Implementation*. Belgrade: Ministry of Education and Sports Republic of Serbia, 2002

Serbian Government. Paper for Serbia. *The National Plan of Action for Children*. 2003.

Serbian Government. Paper for Serbia. *The Poverty Reduction Strategy*. 2003

TIMSS 2003 (Trends in International Mathematics and Science Study). *TIMSS 2003 International Mathematics Report*. TIMSS and PIRLS International Study Center, Lynch School of Education, Boston College <<http://www.timss.bc.edu>>, 2005

TIMSS 2003 International Science Report, TIMSS and PIRLS International Study Center, Lynch School of Education, Boston College <<http://www.timss.bc.edu>>, 2005

<http://www.reformaobrazovanja.com/english/mediji.php?vest=26&detalji=1>

Standing Conference of Towns and Municipalities: *Draft Model Law on Local Government Financing*, 2005